

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

МІРОШНИЧЕНКО НАДІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 37.91+(373:63)«18/190»М.Неплюєв

**ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ
МИКОЛИ НЕПЛЮЄВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ (XIX – поч. XX ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Суми – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Корж-Усенко Лариса Вікторівна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
доцент кафедри педагогіки вищої
школи та педагогічного менеджменту.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Год Борис Васильович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри всесвітньої історії
та методики викладання історії;

кандидат педагогічних наук
Біліченко Павло Геннадійович,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
доцент кафедри загальної педагогіки,
психології та менеджменту освіти.

Захист відбудеться 16 липня 2015 року о 9 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 218.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 16 червня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження пояснюється тим, що в умовах динамічного технічного прогресу сучасним суспільством висувуються підвищені вимоги до особистості, яка має досконало володіти професійними компетентностями, здатністю до їх оперативного оновлення, водночас не втрачаючи найцінніше у людині – глибинні духовні засади. Вирішення цих завдань вимагає пошуків інноваційних підходів до навчання і виховання дітей та молоді з урахуванням позитивного досвіду в галузі сільськогосподарської освіти, що є важливою складовою соціально-економічного розвитку України і запорукою забезпечення добробуту нації.

У контексті поєднання загальнолюдських цінностей і якісної професійної підготовки заслуговує на увагу спадщина Миколи Миколайовича Неплюєва (1851–1908 рр.) – філософа і педагога, засновника чоловічої та жіночої сільськогосподарських шкіл, Хрестовоздвиженського Трудового братства. Реформаторська діяльність подвижника у соціальній та освітній сферах викликала значний резонанс, про що свідчать дискусії представників освіти, науки і передової громадськості на шпальтах провідних видань Західної Європи. Діапазон оцінок особистості М. Неплюєва і його доробку дуже різноманітний: від захоплення та ідеалізації до нищівної критики. Підтримку справі Миколи Миколайовича висловили Л. Толстой, В. Соловйов, Г. Флоровський, В. Розанов. Зацікавленість досвідом М. Неплюєва виявляли засновник «нової школи» Е. Демолен, лідери феміністичного, миротворчого та екуменічного рухів (Нобелівський лауреат Б. Зутнер, В. Біркбек, П. Порталь). Обер-прокурор Синоду К. Победоносцев убачав у Воздвиженському осередку М. Неплюєва риси фаланстери, а І. Абрамов – «процвітаючу комуністичну общину». Натомість А. Чехов і О. Блок подвижництво М. Неплюєва вважали «дивацтвом» і «фанатизмом».

Серед сучасних дослідників плідністю наукових пошуків з обраної проблеми вирізняються В. Авдасьов – директор Громадського історико-меморіального музею «Трудове братство М. М. Неплюєва» у с. Воздвиженське Глухівського району Сумської області, В. Глушко, Л. Мельник, О. Рудь, Ю. Русанов, В. Ткаченко (Україна), Н. Ігнатович, О. Малишевський, Н. Солодовник, М. Сомін, Г. Фурсей (Росія) та ін. Сучасні російські дослідники історії педагогіки А. Баріч, Д. Єрмаков, Л. Кулагіна, С. Майданова, Т. Фейзрахманова позиціонують М. Неплюєва як одного з визначних педагогів початку ХХ ст., звертаючись до його діяльності з точки зору практики шкіл-общин та реалізації ідеї шкільного самоврядування. Викликають інтерес різні аспекти життєдіяльності Миколи Неплюєва, пов'язані з філософськими пошуками кінця ХІХ – поч. ХХ ст., історією комунітарного та духоборчого рухів, реформаторських соціально-економічних і соціально-педагогічних практик. Так, дослідниці В. Шпак і Т. Янченко привертають увагу до закладів М. Неплюєва як цікавих соціально-педагогічних феноменів. Однак, на нашу думку, діяльність шкіл М. Неплюєва потребує вивчення саме у контексті

розвитку сільськогосподарської освіти, адже за визначенням авторитетних експертів – державного інспектора із сільського господарства і сільськогосподарської освіти М. Москальського та фахівця з аграрних відносин, професора І. Миклашевського, вони належали до кращих навчальних закладів.

Проблема підготовки дітей і молоді до майбутнього трудового життя розроблялася у працях провідних зарубіжних (Дж. Дьюї, Я. Коменський, Г. Кершенштейнер, В. Лай, Дж. Локк, Р. Оуен, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Фур'є та ін.) і вітчизняних (П. Каптерєв, Т. Лубенець, А. Макаренко, О. Музиченко, С. Русова, К. Ушинський, Я. Чепіга та ін.) педагогів.

Деякі аспекти розвитку професійно-технічної освіти (зокрема сільськогосподарської) знайшли відображення у працях радянських учених (С. Ананьїн, В. Борисенко, Д. Сметанін, С. Шабалова, М. Ярошенко та ін.).

На сучасному етапі історія вітчизняної трудової та професійної педагогіки розробляється у працях О. Аніщенко, А. Вихруща, Н. Калініченко, І. Лікарчука, В. Мадзігона, Н. Ничкало, Л. Смоляр, С. Улюкаєва та ін.

Регіональні особливості становлення і розвитку аграрної освіти в Україні з'ясовуються Г. Комликовою (Сумщина), М. Костюк (Черкащина), В. Крот, О. Михайлюк (Полтавщина), В. Малюгою, У. Терлецькою (Чернігівщина), Я. Нагрибельним, О. Волос, Н. Слюсаренко (Херсонщина), О. Глобою (Харківщина), В. Вергуновим, Д. Рибченко (Київщина) та ін.

Необхідність здійснення нашого дослідження зумовлено низкою суперечностей:

- між сприятливими природними ресурсами, потужним потенціалом України як традиційної «житниці Європи» та можливостями їх використання у процесі модернізації сільськогосподарської освіти;

- між необхідністю інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в ринкових умовах та матеріально-технічними потужностями, рівнем реалізації інноваційних педагогічних технологій, єдності навчання з продуктивною працею в освітніх закладах відповідного профілю;

- між наявністю репрезентативної джерельної бази з обраної проблеми та потребою її аналізу в сучасній історико-педагогічній науці.

Тож актуальність проблеми та відсутність її історико-педагогічних розробок зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Педагогічні погляди та освітня діяльність Миколи Неплюєва в контексті розвитку сільськогосподарської освіти (XIX – поч. XX ст.)».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою комплексної теми кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Інноваційні підходи до управління якістю освіти» (реєстраційний номер 0113U004660). Тему дослідження затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 12 від 24 квітня 2012 р.) та узгоджено в Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук НАПН України (протокол № 3 від 27.03.2014 р.).

Мета дослідження – з'ясувати педагогічні погляди Миколи Миколайовича Неплюєва та узагальнити досвід освітньої діяльності подвижника в контексті розвитку сільськогосподарської освіти ХІХ – початку ХХ століття.

Завдання дослідження:

1. Здійснити класифікацію історіографії та джерельної бази дослідження.
2. Визначити провідні чинники та етапи розвитку сільськогосподарської освіти в Україні у досліджуваний період.
3. Виокремити етапи життєвого шляху та освітньої діяльності М. Неплюєва.
4. Розкрити світоглядні та змістові засади педагогічних поглядів Миколи Неплюєва.
5. Схарактеризувати особливості навчально-виховного процесу та учнівського самоврядування у сільськогосподарських школах М. Неплюєва.

Об'єкт дослідження – розвиток сільськогосподарської освіти в Україні у ХІХ – на початку ХХ століття.

Предмет дослідження – педагогічні погляди та освітня діяльність Миколи Неплюєва у контексті розвитку сільськогосподарської освіти досліджуваного періоду.

Хронологічні межі дослідження: *нижня межа дослідження* – початок ХІХ століття – пов'язана зі створенням перших сільськогосподарських шкіл на території України; *верхня межа* – 20-ті роки ХХ ст. – пояснюється реорганізацією системи освіти в УРСР.

Методологічну основу дослідження становлять закони і категорії наукового пізнання; принципи науковості, історизму, системності, цілісності теорії та практики (що забезпечує об'єктивність вивчення освітніх процесів та явищ), природо- і культуровідповідності (передбачає ставлення до людини як до самоцінності і складової певної цивілізаційної культури); вчення про самоактуалізацію та життєтворчість особистості; положення системного і діяльнісного підходів у пізнанні педагогічних явищ; ідеї гуманізації та гуманітаризації освіти в Україні.

Теоретичну основу дослідження становлять концептуальні положення методології сучасної вітчизняної історико-педагогічної науки (Л. Березівська, М. Богуславський, В. Бугрій, Л. Ваховський, Б. Год, Н. Гупан, В. Кремень, В. Курило, О. Сухомлинська, Н. Побірченко); теоретичні положення щодо розгляду освітніх процесів та педагогічної думки з позицій історико-порівняльного підходу (Н. Дічек, Г. Лактіонова, Г. Ніколаї, А. Сбруєва); концепції розбудови національної школи (Г. Ващенко, М. Грушевський, С. Сірополко, Б. Ступарик, І. Курляк); дослідження проблем історичного розвитку педагогічної науки та національного шкільництва (М. Антонець, П. Біліченко, Л. Березівська, І. Зайченко, Л. Вовк, Л. Корж-Усенко, О. Савченко, О. Сухомлинська, Т. Філімонова); історія трудового навчання і виховання (С. Ананьїн, А. Вихрущ, Н. Калініченко, М. Карелін, В. Кухарський, І. Левандовська, С. Лісова, В. Мадзігон, С. Мазуренко); історичні аспекти розвитку аграрної освіти (Л. Білан,

С. Білан, О. Костенко, М. Костюк, В. Крот, Я. Нагрибельний, Д. Рибченко, У. Терлецька, С. Улюкаєв); теорія та історія управління і самоврядування (О. Козлова, Є. Хриков); історія общинного та колективістичного виховання (Г. Хілліг, А. Ткаченко, А. Баріч); сучасні дослідження діяльності М. Неплюєва (В. Авдасьов, В. Глушко, І. Гордеєва, В. Коваленко, О. Малишевський, Л. Мельник, Н. Солодовник, В. Ткаченко) та ін.

Методи дослідження: *загальнотеоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), які уможливили дотримання принципів науковості, об'єктивності, історизму; за допомогою *проблемно-пошукового методу* та *текстологічного аналізу* архівних документів здійснено класифікацію історіографії та джерельної бази дослідження; *хронологічний метод* використано для визначення провідних чинників та етапів розвитку сільськогосподарських навчальних закладів у досліджуваній період; *історико-порівняльний метод* застосовано для характеристики діяльності сільськогосподарських шкіл в Україні та за її межами; *синхронний та діахронний аналіз* дозволили з'ясувати ціннісно-цільові, організаційні, змістово-процесуальні, виховні та управлінські аспекти навчально-виховного процесу в школах Миколи Неплюєва; *біографічний метод* був необхідним для виокремлення етапів життєвого шляху та освітньої діяльності подвижника; з метою з'ясування світоглядних та змістових засад педагогічних поглядів М. Неплюєва застосовано *ретроспективний аналіз* його праць, звітів про діяльність Воздвиженських сільськогосподарських шкіл і Трудового братства, свідчень вихованців та відвідувачів цих закладів.

Основу джерельної бази дослідження становлять:

– *архівні документи і матеріали* Центрального державного історичного архіву України, м. Києва (Ф. 127 «Київська духовна консисторія», Ф. 442 «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора», Ф. 492 «Києво-Подільське управління держмайна», Ф. 707 «Управління Київського навчального округу», Ф. 1352 «Штаб поселень Уланської дивізії чергування 2-х, 4-х округів українського військового поселення», Ф. 1890 «Особовий фонд. Деркач Яків Максимович – поміщик Золотоніського повіту, Полтавської губернії», Ф. 2053 «Самборський Андрій Опанасович»); Державного архіву Чернігівської області (Ф. 128 «Канцелярія чернігівського цивільного губернатора», Ф. 145 «Чернігівське губернське у земських і міських справах присутствіє», Ф. Р-503 «Земельне управління виконавчого комітету Чернігівської губернської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», Ф. 810 «Борзенське повітове управління державних маєтностей», Ф. Р-3621 «Редакція газети «Деснянська правда»); Державного архіву Сумської області (Ф. Р-1752 «Глухівська повітова прокуратура»); Державного архіву Харківської області (Ф. 983 «Харківське середнє сільськогосподарське училище»); Державного архіву Черкаської області (Ф. 807 «Золотоніський повітовий суд»); Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (Ф. VIII «Архів Синоду»; особові фонди: П. Федоренка (Ф. 215), П. Сениці (Ф. 58), Ф. Штейнгеля (Ф. 109));

зібрання Сумського, Чернігівського, Глухівського, Шосткинського, Конотопського краєзнавчих музеїв, Громадського історико-меморіального музею «Трудове братство М. М. Неплюєва» с. Воздвиженське, Національного заповідника «Глухів», що містять багаті фотодокументи з обраної проблеми;

– *матеріали органів місцевого самоврядування*: «Журнал Глухівського повітового земського зібрання», «Звіт Глухівської земської управи», «Журнал Чернігівського губернського земського зібрання», які ілюструють результати роботи земств щодо розвитку сільськогосподарської освіти;

– *періодичні видання*: «Журнал Міністерства народної освіти», «Журнал Міністерства державного майна», «Землеробський журнал», «Землеробська газета», «Земський збірник Чернігівської губернії», «Матеріали по сільськогосподарській освіті», «Труди імператорського вільного економічного товариства», «Чернігівські губернські відомості»; «Рілля», «Хлібороб», «Рідний край», «Нива» та ін.;

– *нормативні документи*, що регламентували розвиток сільськогосподарської освіти: «Положення про середню сільськогосподарську освіту» (1878 р.); «Положення про нижчі сільськогосподарські школи» (1883 р.); «Положення про сільськогосподарську освіту» (1904 р.); «Статут народних сільськогосподарських шкіл» (1912 р.); статuti Хрестовоздвиженського Трудового братства, Воздвиженської та Преображенської сільськогосподарських шкіл, їх навчальні програми та звіти про діяльність;

– *джерела особового походження*: книги, брошури, доповіді, листи М. М. Неплюєва та його адресатів; матеріали приватних архівів.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у тому, що:

– *вперше* з'ясовано педагогічні погляди Миколи Миколайовича Неплюєва та узагальнено досвід освітньої діяльності подвижника в контексті розвитку сільськогосподарської освіти у XIX – на початку XX століття; здійснено класифікацію історіографії (за хронологічним, оціночним, тематичним критеріями) та джерельної бази дослідження (документальні, оповідні, речові та зображальні джерела); визначено провідні чинники (природно-кліматичні, соціально-економічні, суспільно-політичні, культурно-освітні) та етапи розвитку сільськогосподарської освіти у досліджуваній період (I – зародження сільськогосподарських шкіл (початок XIX – 60-ті роки XIX ст.) – брак навчальних закладів сільськогосподарського профілю, нестабільний характер їх діяльності, непослідовність державної політики, слабкість приватної та громадської ініціативи; II – екстенсивного розвитку закладів сільськогосподарської освіти (60-ті – 90-ті роки XIX ст.) – поступове розширення мережі шкіл, стабілізація їх діяльності, активізація земської освітньої ініціативи; III – інтенсивного розвитку сільськогосподарської освіти (кінець XIX – початок XX ст.) – вдосконалення навчальних програм, поглиблення професійної складової змісту освіти, розвиток кадрового потенціалу, підвищення рівня знань, умінь і навичок вихованців, використання передових агротехнологій, нових форм і методів навчально-виховної роботи); схарактеризовано особливості навчально-виховного процесу

(ціннісно-цільові, організаційні, змістово-процесуальні, виховні) та учнівського самоврядування у школах Миколи Неплюєва;

– *уточнено* етапи життєвого шляху та освітньої діяльності Миколи Неплюєва, конкретизовано світоглядні та змістові засади педагогічних поглядів подвижника;

– *подальшого розвитку* набуло історико-педагогічне знання про зміст загальноосвітньої і професійної підготовки вихованців сільськогосподарських навчальних закладів на території України у ХІХ – на початку ХХ століття;

– *до наукового обігу* введено невідомі та маловідомі історичні й історико-педагогічні джерела щодо просвітницької діяльності Миколи Неплюєва і розвитку сільськогосподарської освіти в Україні досліджуваного періоду.

Практичне значення отриманих результатів дослідження. Матеріали дослідження, у яких з'ясовано педагогічні погляди та узагальнено освітню діяльність Миколи Неплюєва в контексті розвитку сільськогосподарської освіти в ХІХ – на початку ХХ ст., схарактеризовано ціннісно-цільові, організаційні, змістово-процесуальні, виховні та управлінські особливості навчально-виховного процесу в школах М. Неплюєва, що може бути використано при написанні посібників та монографій з історії педагогіки, історії професійної освіти, історії України, релігієзнавства, культурології, історії філософії, а також у діяльності сільськогосподарських навчальних закладів і загальноосвітніх шкіл з метою забезпечення професійної орієнтації учнів та формування цілісної гармонійної особистості засобами трудового виховання.

Впровадження отриманих результатів дослідження здійснено в навчальний процес Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 3348 від 16.06.2014 р.), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка № 4783 від 27.06.2014 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/2994 від 03.07.2014 р.).

Апробацію отриманих результатів дисертації здійснено на *міжнародних конференціях*: «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (Суми, 2014), «Організація самостійної роботи студентів у контексті підвищення якості освіти: особистісний вимір» (Донецьк, 2014), «Мозырщина: люди, события, время» (Мозырь, 2014); *всеукраїнських з міжнародною участю*: ІХ історико-краєзнавчій конференції (Суми, 2011), «Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти ХХІ століття» (Суми, 2013), «Джерельна та історіографічна база сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013); *всеукраїнських*: «Професійно-творча самореалізація педагога в умовах інноваційної освіти» (Суми, 2012), «Сучасні технології реалізації освітньо-професійної програми підготовки фахівців з початкової освіти» (Київ, 2013); *регіональних*: «Сіверщина в історії України» (Глухів, 2012, 2013, 2014), «П. І. Прокопович у світовому бджільництві» (Київ, 2013). Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (2011–2014).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження відображено в 12 одноосібних наукових працях автора, серед них 8 статей у наукових фахових виданнях, 4 – у збірниках матеріалів наукових конференцій, з них 1 стаття у закордонному виданні (Білорусь).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації викладено на 293 сторінках, з них основного тексту – 187 сторінок. Список використаних джерел включає 445 найменувань. Робота містить 13 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання, хронологічні межі дослідження, розкрито теоретико-методологічну основу, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, методи і джерельну базу дослідження, наведено форми апробації, зазначено структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Теоретичні та історичні аспекти розвитку сільськогосподарської освіти в ХІХ – на початку ХХ століття»** здійснено класифікацію історіографії та джерельної бази дослідження, визначено провідні чинники та етапи розвитку сільськогосподарських шкіл в Україні у досліджуваний період.

На основі узагальнення наукової літератури з'ясовано, що історіографія обраної проблеми за тематичним критерієм складається із двох груп праць: 1) історія трудової школи та сільськогосподарської освіти; 2) дослідження життєдіяльності та творчої спадщини Миколи Неплюєва. Застосування хронологічного і проблемно-пошукового методів дозволило здійснити авторську класифікацію історіографічного доробку, присвяченого вивченню ідей та досвіду подвижника за хронологічним та оціночним критеріями. Констатовано, що дореволюційна історіографія (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) репрезентована працями вітчизняних (І. Абрамов, В. Бірюкович, Є. Дьяконова, В. Екземплярський, О. Меньшиков, М. Мясоедова, А. Тюменєв, П. Светлов, С. Соллертинський, П. Солонина, М. Жевахов, М. Побединський, Н. Тарєєв) і зарубіжних (Г. Боне-Марі, Ж. Вільбуа, А. Грас'є, А. Леруа-Больє, Т. Міцинський, Ф. Ніппольд, П. Порталь) авторів. Для радянської історіографії особистість М. Неплюєва була «персоною *pong-rato*», що пояснювалося його «класовим походженням» і релігійним характером створених ним навчальних закладів.

Встановлено, що сучасна історіографія обраної проблеми представлена дослідженнями В. Авдасьова, В. Глушка, І. Гордєєвої, Н. Ігнатович, Р. Ладу, О. Малишевського, Л. Мельника, Ж. Ніва, Н. Солодовника, Г. Фурсея, М. Соміна, В. Терлецького, В. Ткаченка, О. Федянина, К. Черненко. Виявлено, що за тематичним критерієм найбільш розробленою в науковій літературі є історіографія Хрестовоздвиженського Трудового братства. Водночас педагогічні погляди та освітня діяльність М. Неплюєва ще не були предметом окремого історико-педагогічного дослідження.

Методом порівняльного аналізу виявлено, що незважаючи на зацікавленість Л. Толстого освітньою діяльністю М. Неплюєва, письменник не вірив у духовне очищення Російської православної церкви. Позитивно оцінили ідеї та подвижництво Миколи Неплюєва філософи В. Соловйов, Г. Флоровський, В. Розанов, ліберальні професори В. Екземплярський, П. Светлов, С. Соллертинський, Н. Тареев, приват-доцент О. Лютецький, європейські вчені (Г. Боне-Марі, А. Грас'є, Т. Міцинський, Ф. Ніппольд, П. Порталь) вбачали у закладах подвижника модель досконалого суспільства. Критики М. Неплюєва (І. Абрамов, М. Меншиков) звинувачували його в надмірній релігійності, авторитаризмі, пригніченні особистості, водночас визнаючи високий рівень розвитку вихованців.

У процесі наукового пошуку було здійснено класифікацію джерельної бази дослідження за типом, родом і видом джерел. Перший тип – писемні джерела (основні) поділено на два роди (документальні й оповідні). За видовою ознакою це – нормативні документи, що регулювали функціонування сільськогосподарських шкіл (закони і розпорядження уряду, статuti закладів), звіти про їх діяльність; враження сучасників, щоденники, спогади та мемуари вихованців шкіл Миколи Неплюєва, періодичні видання, праці фундаторів та керівників сільськогосподарських шкіл, епістолярії. До допоміжних джерел віднесено речові та зображальні (музейні експонати, фото і відео матеріали тощо). У процесі дослідження з'ясовано, що більша частина цінної джерельної бази (зокрема зібрання приватного архіву М. Неплюєва та членів його родини) є втраченою внаслідок соціальних катаклізмів (воєн, революцій).

Текстологічний аналіз показав, що за критерієм репрезентативності та інформаційної насиченості джерельної бази з обраної проблеми вирізняються архівні зібрання Громадського історико-меморіального музею «Трудове братство М. М. Неплюєва» (с. Воздвиженське), Центрального державного історичного архіву України, Державних архівів Чернігівської, Харківської, Полтавської та Сумської областей.

Узагальнення наукової літератури дозволило визначити провідні чинники розвитку сільськогосподарської освіти в досліджуваній період: природно-кліматичні (родючі ґрунти, помірний клімат), соціально-економічні (поглиблення соціальної диференціації та зuboжіння селянства, демографічний бум, скасування кріпацтва, розвиток економіки і науково-технічний прогрес, формування внутрішнього ринку, інтенсифікація зовнішніх торговельних зв'язків), суспільно-політичні (здійснення низки ліберально-демократичних реформ у Російській імперії, демократизація суспільного життя, запровадження органів місцевого самоврядування), культурно-освітні (активізація громадсько-педагогічного руху і приватної ініціативи, державна політика в галузі освіти, вдосконалення нормативно-правової бази діяльності сільськогосподарських шкіл, розширення освітньої мережі, заборона використання української мови в навчальних закладах).

За допомогою синхронного і діахронного аналізу з'ясовано, що створення сільськогосподарських шкіл в Україні і Російській імперії на межі ХІХ ст. було

пов'язано з ініціативою вихованців Києво-Могилянської академії: А. Самборського, М. Ліванова, П. Прокоповича – піонерів громадської агрономії та просвітителя В. Каразіна. Порівняльний аналіз засвідчив, що тривалістю діяльності, ефективністю навчально-виховного процесу, впровадженням елементів учнівського самоврядування, поєднанням теорії та практики з науковим пошуком вихованців вирізнялася перша школа бджільництва П. Прокоповича в с. Пальчики поблизу Батурина Чернігівської губернії.

Використання методу хронологічного та ретроспективного аналізу дозволяє констатувати, що російський уряд як найбільший землевласник, маєтності якого приносили мізерні прибутки внаслідок архаїчної системи господарювання, був безпосередньо зацікавлений у розвитку сільськогосподарської освіти. Однак робота в цьому напрямі не набула ознак системності в першій половині XIX ст. Починаючи з епохи суспільних реформ 60-70-х років XIX ст., у країні відбувалися складні соціальні процеси: розвиток місцевого самоврядування; професіоналізація суспільного життя; активізація громадської і приватної ініціативи; формування національної самоідентифікації народів Російської імперії; поглиблення соціального розшарування на селі, розпад селянської общини; розробка нормативно-правового забезпечення діяльності народної школи і сільськогосподарських навчальних закладів. Доведено, що початок XX ст. позначений розширенням освітньої мережі, зростанням інтересу до сільськогосподарських знань, активізацією сільської кооперації, структуруванням сільськогосподарських об'єднань, пошквалюванням просвітницької роботи земств у галузі позашкільної освіти (організація курсів, дослідних полів; видання спеціальної літератури), вдосконаленням діяльності сільськогосподарських шкіл; поява періодичних видань сільськогосподарського характеру, у тому числі україномовних («Рілля», «Хлібороб», «Рідний край» тощо).

Отже, провідною рушійною силою розвитку сільськогосподарських навчальних закладів була приватна і громадська ініціатива, спрямована на задоволення прагнення селян до якісної освіти як запоруки добробуту народу.

У другому розділі **«Микола Неплюєв – особистісний та науково-педагогічний виміри»** виокремлено етапи життєвого шляху та освітньої діяльності подвижника, розкрито його особистісні характеристики, світоглядні та змістові засади педагогічних поглядів М. Неплюєва.

У процесі дослідження виявлено, що успішні спроби створення сільськогосподарських шкіл нового типу було здійснено поміщиком Миколою Неплюєвим. Це представник респектабельної аристократичної родини, який вирішив присвятити своє життя реалізації місії реформування суспільства, шляхом створення нової генерації людей на засадах християнської педагогіки і продуктивної праці.

З допомогою біографічного методу виокремлено етапи життєвого шляху та освітньої діяльності Миколи Миколайовича Неплюєва:

I етап – становлення особистості (1851–1877 рр.) – загострена потреба у любові, щоденне читання Біблії, тривалі молитви; відчуття духовної кризи внаслідок дисонансу між особистим сприйняттям Бога та сутністю релігійного

виховання в гімназії, викладання богослов'я в університеті; здобуття юридичної освіти у Петербурзькому університеті; дипломатична служба в Мюнхені;

II етап – формування світоглядних засад та реалізації педагогічних ідей (1877–1901 рр.) – усвідомлення власного життєвого покликання – виховання селянських дітей; здобуття другої вищої освіти у Петровській сільськогосподарській Академії; написання наукових праць філософсько-богословського і педагогічного характеру; створення на основі чоловічої та жіночої сільськогосподарських шкіл Воздвиженського «соціального містечка» – комплексу навчально-виховних закладів у Глухівському повіті Чернігівської губернії;

III етап – особистісної та професійної зрілості (1901–1908 рр.) – активна миротворча та екуменічна діяльність, спрямована на демілітаризацію держав і об'єднання всіх християнських конфесій; популяризація власного позитивного досвіду та ідеї створення у всьому світі християнських братств за професійною ознакою; пожертва трьох мільйонів франків на потреби Хрестовоздвиженського Трудового братства; оприлюднення 5-ти томного видання творів, створення Партії мирного прогресу.

Доведено, що М. Неплюєв був непересічною особистістю свого часу – талановитим педагогом і композитором, оригінальним мислителем і витонченим естетом, ефективним менеджером і соціальним практиком. Завдяки використанню біографічного методу виокремлено особистісні характеристики Миколи Неплюєва, що впливали на ефективність його педагогічної діяльності: харизматичність, високоосвіченість, працездатність, красномовність, здатність до навіювання і переконання, амбітність, акуратність, елегантність, послідовність у словах і вчинках, музична обдарованість, художній смак, схильність до самоаналізу, екзальтованість, вразливість, сентиментальність.

Внаслідок вивчення праць М. Неплюєва встановлено, що особливості релігійно-філософських, суспільно-політичних і соціально-економічних поглядів мислителя полягали у викритті ним псевдохристиянської сутності російського суспільства, що ґрунтувалося на жорсткій вертикалі держаної влади і цезарепапізмі – підпорядкуванні духовного життя монархові, порушенні представниками світської та церковної влади християнських заповідей, відчуженні парафіян від активної участі громадян у життєдіяльності місцевої громади і суспільства.

Шляхом порівняльного аналізу та узагальнення наукової літератури визначено спорідненість ідей та поглядів М. Неплюєва з українською православною релігійно-філософською традицією (Г. Сковорода, П. Прокопович, М. Гоголь, К. Ушинський, П. Юркевич, П. Куліш): антропологічна концепція Боголюдини, здатність кожної особистості уподібнитися Ісусу Христу – милосердному люблячому Богу-Творцю («Царство Боже всередині нас»); духовна свобода – право кожного на вибір релігійної конфесії; кордоцентризм («релігія серця»); досягнення земного щастя завдяки природовідповідній праці; раціоналізація віровчення, його

адаптація до потреб народу; здійснення богослужіння рідною мовою; ігнорування зовнішньої обрядовості; демократизація духовного життя; забезпечення автономії та самоврядування релігійної громади; ліквідація національної і статевої дискримінації.

Однак енергійна діяльність М. Неплюєва, спрямована на подолання «формально-казенного духу» навчальних закладів і здійснення «справжньої християнізації школи», викликала обурення тогочасної еліти, непорозуміння з державною владою і Синодом, звинувачення в «комунізмі», «протестантизмі», «сектантстві», «жидовстві», «небезпечному соціальному реформаторстві».

Аналіз спадщини подвижника дозволяє констатувати: виступаючи проти великодержавницького шовінізму і національної зверхності, Микола Неплюєв пишався тим, що йому вдалося реалізувати власні ідеї саме в Україні – осередку «козацької вольниці». Він наполягав на тому, щоб «великоруське плем'я добровільно відмовилося від свого гордовитого становища нації панівної», а налагоджувало відносини з іншими народами на засадах любові та рівноправ'я. Вивчення свідчень сучасників показує, що, керуючись принципом культуровідповідності виховання, М. Неплюєвим здійснено спробу втілення українознавчого компонента змісту освіти (виконання народних танців та пісень, написання вихованцями україномовних віршів, п'єс, рефератів, присвячених історії рідного краю, використання елементів української релігійно-родинної обрядовості: колядок, щедрівок), що було унікальним досвідом для шкіл України в умовах російського самодержавства.

Методом текстологічного аналізу визначено структурні компоненти світоглядних засад педагогічних поглядів М. Неплюєва: філософський (кордоцентризм, ідея Боголюдини); суспільний (еволюціонізм, соціальний утопізм – забезпечення миру і прогресу людства шляхом утворення братств у світовому масштабі на зразок Хрестовоздвиженського Трудового братства); політичний (християнський монархізм, вимога покаяння державної влади перед народом за порушення заповідей Божих); релігійний (критика Російської православної церкви, заклик до її очищення; екуменізм – єдність християнських конфесій); економічний (християнський соціалізм – суспільна власність, соціальна рівність, турбота про добробут ближнього); педагогічний (гармонійний розвиток особистості; християнський колективізм – виховання нового покоління людей, в яких колективні інтереси домінують над особистими).

З'ясовано: інноваційний потенціал творчого доробку подвижника полягає в тому, що на протигагу домінуючому в офіційній школі і середовищі слов'янофілів аскетичному виховному ідеалу, Микола Неплюєв обстоював ідеал високоідейного, вмотивованого, «активного героя» – «сильного піонера життя», ініціативної, різнобічно розвинутої особистості, яка має право на земне щастя завдяки радісній творчій праці, гармонізації взаємин з Богом і оточуючим світом.

Встановлено, що педагогічні погляди М. Неплюєва містять ознаки авторитарного та гуманістичного підходів до формування особистості, характеризуються поєднанням поваги та вимоги, любові та «свідомої дисципліни», довіри та відповідальності у взаєминах з вихованцями, порядку

та гармонії всіх сил людини, краси та «охайної, здорової простоти», «праці-турботи» та систематичних «подвигів і самопожертв на благо ближнього», самовдосконалення та пріоритету колективістичних інтересів, покарання та заохочення шкільним колективом.

Аналіз педагогічної спадщини М. Неплюєва свідчить про те, що заслугою подвижника є актуалізація гуманістичних загальнолюдських цінностей: любов, віра, праця, совість, честь, гідність, самоконтроль, самовиховання, самовдосконалення, свобода, рівність, братерство. Визначено, що у працях М. Неплюєва розроблялися такі напрями виховання: релігійне, моральне, громадянське, розумове, трудове, естетичне, фізичне, екологічне, сімейне, статеve. Констатовано, що найдоцільнішою формою реалізації громадянського виховання подвижник вважав християнське трудове братство, що ґрунтувалося на засадах рівності, корпоративної солідарності, християнських цінностях, домінуванні колективних інтересів над особистими. Доведено, що з метою оптимізації навчально-виховного процесу Миколою Миколайовичем обґрунтовано необхідність розвитку критичного мислення вихованців, творчого підходу до справи, ентузіазму в навчанні та праці, створення позитивної мотивації, доцільність активного використання методів заохочення, особистого прикладу, спонукання, переконання, навіювання, похвали, винагороди.

Таким чином, вивчення життєвого шляху та освітньої діяльності М. Неплюєва засвідчує його виняткову відданість покликанню просвіти селянських дітей, актуалізацію подвижником прогресивних педагогічних ідей, які за своїм потужним гуманістичним потенціалом були суголосними пріоритетам реформаторської педагогіки.

У третьому розділі **«Реалізація педагогічних ідей Миколи Неплюєва у практиці сільськогосподарських навчальних закладів»** проаналізовано діяльність Воздвиженської та Преображенської сільськогосподарських шкіл, схарактеризовано особливості навчально-виховного процесу та учнівського самоврядування у закладах М. Неплюєва.

Встановлено, що педагогічні ідеї М. Неплюєва було успішно реалізовано у практиці створених подвижником сільськогосподарських навчальних закладів. Аналіз програми Воздвиженської чоловічої школи дозволив констатувати насиченість її змістового компоненту порівняно з іншими аналогічними навчальними закладами. Програма передбачала викладання низки загальноосвітніх дисциплін (Закон Божий, російська мова та література, арифметика, геометрія, російська історія, географія, законодавство, малювання, співи, гімнастика, основи гігієни) та спеціальних (геодезія, ентомологія, анатомія і фізіологія, ботаніка, фізика, хімія, бджолярство, землеробство, прикладне і технічне креслення (сільськогосподарського знаряддя, машин, планів земельних угідь, будівель), садівництво, городництво, сільськогосподарська економія, рільництво, луківництво, скотарство (вівчарство, свинарство, конярство), молочна справа, ветеринарія, землевимірювання, лісівництво). З'ясовано, що реалізація варіативного компоненту змісту освіти (іноземна мова, хореографія, гра на музичних інструментах) сприяла здійсненню індивідуального підходу, розвитку

талантів і здібностей вихованців. Методом порівняльного аналізу виявлено: якщо в перших класах вихованцями засвоювалися переважно загальноосвітні та теоретичні знання, то у спеціальних класах здійснювалося поглиблене вивчення профільних предметів, відбувалася диференціація учнів за інтересами, розвивалися навички у галузі сільськогосподарського виробництва та управління.

Підтверджено, що програма жіночої Преображенської школи була подібною до чоловічої, однак доповнювалася домогосподарством, рукоділлям, основами медичних знань. Встановлено відмінності у термінах навчання: якщо в чоловічій школі учні вчилися протягом 5 років, то у жіночій – 4 років. Порівняно з іншими сільськогосподарськими навчальними закладами курс навчання у школах М. Неплюєва було подовжено на один рік, що сприяло забезпеченню ґрунтовності підготовки вихованців. Всі випускники сільськогосподарських шкіл М. Неплюєва отримували диплом державного зразка із зазначенням відповідної спеціальності та цінні подарунки – годинники фірми П. Буре, кожушки, козачки тощо.

У результаті синхронного і діахронного аналізу схарактеризовано особливості навчально-виховного процесу в закладах Миколи Неплюєва:

- ціннісно-цільові (мета – формування будівничих нового справедливого суспільства, підготовка «культурних хліборобів»; пріоритет загальнолюдських духовних цінностей та інтересів колективу; принципи природовідповідності та культуровідповідності навчання і виховання, конфесійної і національної толерантності, гендерної рівності, безкоштовного характеру освіти);

- організаційні (добірний педагогічний та учнівський склад, конкурсна основа зарахування вступників, формування викладацького колективу виключно із випускників цих шкіл; створення позитивного мікроклімату, чіткий режим життєдіяльності закладів, чергування учнів, розвинена соціальна інфраструктура, суспільне визнання результатів роботи закладів, їх активна популяризація у світі; інтеграція у міжнародні гуманітарні та дитячі структури: «Ліга дітей», «Ліга миру»);

- змістово-процесуальні (гуманізація, гуманітаризація і професіоналізація змісту освіти; поєднання загальноосвітнього та спеціалізованого компонентів, чергування теоретичних та практичних занять; колективна підготовка домашніх завдань і практика взаємонавчання учнів; використання діалогічних методів навчання; доброзичливі взаємини вчителів та вихованців, високий рівень знань, умінь і навичок випускників, політехнізація освіти; виразно практичний ухил шкіл, висока продуктивність праці, рентабельність господарювання, налагодження завершеного циклу виготовлення і переробки сільськогосподарської та машинобудівної продукції, що задовольняла внутрішні потреби та експортувалася за кордон);

- виховні (широкий спектр методів стимулювання активності учнів, переважання позитивної мотивації поведінки вихованців, відсутність фізичних покарань, «радісна енергія» й оптимізм, творче ставлення до продуктивної праці, висока естетика побуту; надання переваги самовихованню учнів у молодших класах та вихованню за сприяння товаришів

у старших класах; використання засобів «покарання колективом» згідно з рішенням «товариського суду»: докір, догана, добровільне каяття, бойкот вихованця товаришами, вигнання зі школи).

Встановлено, що ефективною формою розвитку особистості вихованців М. Неплюєва була позанавчальна робота, про що свідчать добре організована художня самодіяльність (наявність духового та симфонічного оркестрів), опанування вокальним та хоровим співом, народним та сучасним танцем, грою на музичних інструментах, живописом, фотомистецтвом; влаштування спектаклів, музичних та літературних вечорів, обговорення доповідей на актуальні теми, організація зустрічей з цікавими людьми. Засобами «культурного дозвілля» учнів були ігри, екскурсії, прогулянки.

Проведене дослідження засвідчує, що на відміну від тогочасних сільськогосподарських шкіл, у закладах М. Неплюєва було розроблено і реалізовано оригінальну систему учнівського самоврядування, що ґрунтувалася на авторитеті засновника, який делегував частину владних повноважень своєрідному активу – групі довірених товаришів; роботі гуртків (загонів), підпорядкованих обраним старшинам; спадкоємності поколінь вихованців (праця-турбота старших і молодших, культивування власних шкільних традицій, розробка символіки та атрибутики школи); чіткій системі внутрішньошкільного контролю, що передбачала підбиття щоденних результатів роботи у гуртках, щосуботні педагогічні ради і загальні збори, на яких узагальнювалися підсумки за тиждень, на товариському суді здійснювалося схвалення гідних і засудження негативних вчинків членів колективу. Центральним керівним органом були загальні збори колективу, що ухвалювали всі рішення шляхом голосування. Критерієм ефективності учнівського самоврядування у закладах Миколи Неплюєва було забезпечення стабільності їх життєдіяльності навіть за умов тривалої відсутності засновника.

Демократичні риси учнівського самоврядування у школах М. Неплюєва полягали у процедурі обрання старшин і наставників, можливості конструктивної критики дій вчителів, старшин, товаришів, праві на вільне висловлення власної думки, що сприяло формуванню активної громадянської позиції та розвитку організаторських та управлінських якостей вихованців, впевненості у власних силах, відчуття значимості своєї особистості. Негативні прояви цієї системи полягали у підпорядкуванні особистих інтересів колективним, надмірному втручанні у приватне життя вихованців включно з вибором подружжя і заборонаю спілкування з рідними.

Методом діахронного аналізу з'ясовано, що розподіл на молодші і старші братства (конгрегації), урочиста обітниця, пишна церемонія прийому до братства, виборність керівництва, розподіл доручень між братчиками, всебічна підтримка побратимів, допомога в навчанні, опіка старших над молодшими були характерними для західно-європейських (протестантських, католицьких), українських братських та козацьких шкіл XVI–XVII ст., Києво-Могилянської академії, школи бджільництва П. Прокоповича (XIX ст.). Отже, організацію учнівського самоврядування у школах Миколи Неплюєва доцільно розглядати в

контексті українських та європейських освітніх традицій, що не було властиво для навчальних закладів Російської імперії.

Аналіз практики учнівського самоврядування у закладах М. Неплюєва свідчить про спорідненість організації шкільного колективу із колоніями і комунами під керівництвом А. Макаренка, а також із «новими школами» общинного типу Західної Європи і США кінця XIX – поч. XX ст., що ґрунтувалися на ідеях самоорганізації, корпоративної солідарності, рівності, продуктивної праці, тісних взаєминах вчителів і вихованців.

Важливим критерієм ефективності сільськогосподарських шкіл М. Неплюєва є успішна самореалізація десятків його вихованців у різних галузях науки, культури і виробництва: доктор сільськогосподарських наук, садівник-селекціонер С. Черненко, професор-вулканолог С. Набоко, композитор П. Сениця, історики І. Абрамов і П. Федоренко, поети В. Басок і Ф. Петруненко, Заслужений учитель, депутат Верховної Ради УРСР І. Куліш, художник-графік М. Фурсей та інші.

Таким чином, з'ясування педагогічних поглядів Миколи Миколайовича Неплюєва та узагальнення досвіду освітньої діяльності подвижника в контексті розвитку сільськогосподарської освіти XIX – початку XX століття дозволило дійти таких **висновків**:

1. Встановлено, що історіографія обраної проблеми за тематичним критерієм складається із двох груп праць: 1) історія трудової школи та сільськогосподарської освіти; 2) дослідження діяльності та творчої спадщини Миколи Неплюєва. За хронологічним критерієм історіографію, присвячену вивченню життєдіяльності М. Неплюєва було розділено на дві групи – дореволюційна і сучасна. Відповідно до характеру оцінки діяльності подвижника виокремлено групи дослідників: прихильників та критиків М. Неплюєва. Згідно з тематичним критерієм вивчення спадщини подвижника найбільш розробленою є історіографія Хрестовоздвиженського Трудового братства.

Здійснено класифікацію джерельної бази дослідження за типом, родом і видом джерел. Перший тип – першоджерела поділено на два роди (документальні й оповідні). За видовою ознакою – це нормативні документи, звіти про діяльність шкіл; наукова література, матеріали особистого походження, періодичні видання досліджуваного періоду, праці фундаторів сільськогосподарських шкіл. До другого типу (допоміжних джерел) віднесено речові та зображальні (музейні експонати, фото і відео матеріали).

2. Визначено провідні чинники розвитку сільськогосподарської освіти в Україні в досліджуваній період: природно-кліматичні, соціально-економічні, суспільно-політичні, культурно-освітні.

Розкрито етапи розвитку сільськогосподарської освіти в Україні досліджуваного періоду:

I етап – зародження сільськогосподарських шкіл (початок XIX – 60-ті роки XIX ст.) – характеризується незначною кількістю навчальних закладів, нестабільним характером їх діяльності, непослідовністю державної політики, слабкістю приватної та громадської ініціативи;

II етап – екстенсивного розвитку закладів сільськогосподарської освіти (60-ті – 90-ті роки XIX ст.) – збільшення кількості навчальних закладів, стабілізація їх діяльності, поживлення земської активності в галузі освіти;

III етап – інтенсивного розвитку сільськогосподарської освіти (кінець XIX – початок XX ст.) – вдосконалення навчальних програм, розвиток кадрового потенціалу навчальних закладів, поліпшення рівня знань, умінь і навичок вихованців, використання передових агротехнологій, нових форм і методів навчально-виховної роботи.

3. Виокремлено етапи життєвого шляху та освітньої діяльності Миколи Миколайовича Неплюєва:

I етап – становлення особистості (1851–1877 рр.) – глибока набожність, конфлікт особистого сприйняття Бога з релігійним вихованням у школі та курсом богослов'я в університеті; дипломатична служба в Мюнхені;

II етап – формування світоглядних засад та реалізації педагогічних ідей (1877–1901 рр.) – усвідомлення власного життєвого покликання, здобуття другої вищої сільськогосподарської освіти; написання наукових праць, створення сільськогосподарських шкіл та Воздвиженського трудового братства у Глухівському повіті Чернігівської губернії;

III етап – особистісної та професійної зрілості (1901–1908 рр.) – популяризація ідей та досвіду в Російській імперії та світі; активна участь в екуменістичному й миротворчому рухах, створення Партії мирного прогресу.

4. Розкрито структурні компоненти світоглядних засад М. Неплюєва: філософський (суб'єктивний ідеалізм); суспільний (соціальний утопізм – утворення братств у світовому масштабі); політичний (християнський монархізм та суспільний еволюціонізм); релігійний (екуменізм); економічний (християнський соціалізм – суспільна власність, соціальна рівність); педагогічний (християнський колективізм – виховання людей, в яких спільні інтереси домінують над особистісними).

Доведено, що на противагу аскетичному виховному ідеалу Микола Неплюєв обстоював ідеал «активного героя», ініціативної, різнобічно розвинутої особистості, яка має право на земне щастя завдяки радісній творчій праці, гармонізації взаємин з Богом і оточуючим світом.

Аналіз змістових засад педагогічних поглядів М. Неплюєва дозволяє констатувати поєднання авторитарного та гуманістичного підходів до формування особистості, поваги і вимоги, довіри і відповідальності у взаєминах з вихованцями, любові і «свідомої дисципліни», порядку і гармонії всіх сил людини, краси і «охайної, здорової простоти», «праці-турботи» і «подвигу на благо ближнього», самовдосконалення і пріоритету колективістичних інтересів.

У педагогічній спадщині М. Неплюєва на основі актуалізації загальнолюдських цінностей (любов, віра, надія, совість, честь, гідність, праця, самоконтроль, самовиховання, самовдосконалення) розроблено різні напрями виховання: релігійне, моральне, громадянське, розумове, трудове, естетичне, фізичне, екологічне, сімейне, статеве. Виявлено, що педагог надавав перевагу методам заохочення, особистому прикладу, переконанню, похвалі.

5. Схарактеризовано особливості навчально-виховного процесу в сільськогосподарських школах Миколи Неплюєва:

– ціннісно-цільові (пріоритет загальнолюдських духовних цінностей та інтересів колективу; формування «культурних хліборобів» – будівничих нового суспільства; принципи природовідповідності, культуровідповідності, конфесійної і національної толерантності, гендерної рівності, безкоштовного характеру освіти);

– організаційні (добірний учнівсько-викладацький склад, високий вступний конкурс, самозабезпечення викладацькими кадрами, режим дня, чергування учнів, розвинена соціальна інфраструктура, суспільне визнання результатів роботи, їх популяризація у світі; інтеграція у міжнародні гуманітарні та дитячі структури);

– змістово-процесуальні (єдність теорії та практики, загальноосвітньої та спеціалізованої підготовки; колективна підготовка до занять і взаємонавчання; доброзичливі взаємини вчителів та вихованців, високий рівень знань, умінь і навичок учнів; політехнізація освіти; практичний ухил шкіл; висока продуктивність праці, експорт продукції за кордон);

– виховні (переважання позитивної мотивації, відсутність фізичних покарань, оптимізм, творче ставлення до праці; використання засобів «покарання колективом» за рішенням «товариського суду»).

Доведено, що на відміну від тогочасних сільськогосподарських шкіл, у закладах М. Неплюєва було реалізовано оригінальну систему самоврядування, що ґрунтувалася на авторитеті засновника, який делегував частину управлінських повноважень активу – групі довірених товаришів; роботі різновікових загонів (гуртків), підпорядкованих старшинам; спадкоємності поколінь (турбота старших про молодших, повага до символіки і традицій); системі внутрішньошкільного контролю (щоденне підбиття підсумків діяльності; щосуботні педагогічні ради, товариські кола, загальні збори колективу, де узагальнювалися результати й ухвалювалися рішення шляхом голосування).

Виявлено демократичні риси самоврядування у школах М. Неплюєва: обрання старшин і наставників для вихованців, можливість їх коректної критики; право на вільне висловлення думки, що сприяло формуванню активної громадянської позиції, розвитку управлінських якостей. До недоліків цієї системи віднесено повне підпорядкування особистих інтересів колективним, надмірний контроль приватного життя вихованців.

Проведене дослідження не вичерпує всієї багатоаспектності обраної проблеми. Перспективи подальших історико-педагогічних розвідок вбачаємо у здійсненні порівняльного аналізу діяльності приватних і громадських сільськогосподарських шкіл з державними, поглибленні вивчення взаємозв'язку закладів М. Неплюєва з практикою «нових шкіл».

Результати дослідження відображено в таких публікаціях автора

1. Ковальова (Мірошниченко) Н. О. Система учнівського самоврядування в школах Миколи Неплюєва / Н. О. Ковальова (Мірошниченко) // Історико-педагогічний альманах. – Умань, 2013. – Вип. 1. – С. 18–21.

2. Ковальова (Мірошніченко) Н. О. Історіографія дослідження життєдіяльності М. М. Неплюєва – педагога, філософа, громадського діяча / Н. О. Ковальова (Мірошніченко) // Педагогічний дискурс : збірник наукових праць. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 324–328.

3. Ковальова (Мірошніченко) Н. О. Концептуальні підходи до створення шкіл-господарств в Україні (XIX ст.) / Н. О. Ковальова (Мірошніченко) // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17 : Теорія і практика навчання та виховання. – К., 2013. – Вип. 22. – С. 68–73.

4. Ковальова (Мірошніченко) Н. О. Соціально-педагогічні ідеї Миколи Неплюєва / Н. О. Ковальова (Мірошніченко) // Сіверщина в історії України : збірник наукових праць. – Київ ; Глухів : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПСК, 2014. – Вип. 7. – С. 172–175.

5. Ковальова (Мірошніченко) Н. О. Становлення авторських шкіл-господарств в Україні (XIX – початок XX століття) та особливості їх діяльності / Н. О. Ковальова (Мірошніченко) // Науковий вісник : збірник наукових праць. – Одеса, 2013. – № 3–4. – С. 59–65.

6. Ковальова (Мірошніченко) Н. О. Школи-господарства Петра Прокоповича та Миколи Неплюєва в історії освіти України / Н. О. Ковальова (Мірошніченко) // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – Суми, 2012. – № 8 (26). – С. 44–50.

7. Ковальова (Мірошніченко) Н. О. Педагогічні погляди М. М. Неплюєва та критичні оцінки його сучасників / Н. О. Ковальова (Мірошніченко) // Сіверщина в історії України : збірник наукових праць. – Київ ; Глухів : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПСК, 2013. – Вип. 6. – С. 377–379.

8. Ковалева (Мірошніченко) Н. А. Религиозно-нравственное воспитание молодежи согласно концепции Николая Неплюева и отношение к нему общественности / Н. А. Ковалева (Мірошніченко) // Мозырщина : люди, события, время : материалы международной научно-практической конференции, (23–24 мая 2014 г., Мозырь) / ред. кол. : Т. Н. Сыманович (отв. ред.) [и др.]. – Мозырь : УО МГПУ им. Шамякина, 2014. – С. 254–259.

9. Ковальова (Мірошніченко) Н. О. Організація самоврядування студентів за ідеями Миколи Неплюєва / Н. О. Ковальова (Мірошніченко) // Організація самостійної роботи студентів у контексті підвищення якості освіти: особистісний вимір : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, (10–11 квітня 2014 р.). – Донецьк : «Азов'є», 2014. – С. 94–96.

10. Ковальова (Мірошніченко) Н. О. Педагог-організатор П. І. Прокопович / Н. О. Ковальова (Мірошніченко) // П. І. Прокопович у світовому бджільництві : матеріали науково-практичної конференції, (26 січня 2013 р.). – Київ ; Харків : «Фонд ім. П. І. Прокоповича», 2013. – С. 38–40.

11. Ковальова (Мірошніченко) Н. О. Особистість Миколи Миколайовича Неплюєва в інтерпретації вітчизняної і зарубіжної історіографії / Н. О. Ковальова (Мірошніченко) // Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти : збірник тез і анотованих матеріалів

XIV всеукраїнської історико-педагогічної науково-практичної конференції. – Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2014. – С. 83–84.

12. Ковальова (Мірошниченко) Н. О. Школа-господарство Петра Прокоповича: навчання і духовне виховання молоді / Н. О. Ковальова (Мірошниченко) // Сіверщина в історії України : збірник наукових праць. – Київ ; Глухів : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – Вип. 5. – С. 282–284.

Мірошниченко Н. О. Педагогічні погляди та освітня діяльність Миколи Неплюєва в контексті розвитку сільськогосподарської освіти (XIX – поч. XX ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, МОН України. – Суми, 2015.

У дисертації з'ясовано педагогічні погляди Миколи Миколайовича Неплюєва та узагальнено досвід освітньої діяльності подвижника в контексті розвитку сільськогосподарської освіти XIX – початку XX століття.

Здійснено класифікацію історіографії та джерельної бази дослідження. Визначено провідні чинники та етапи розвитку сільськогосподарської освіти в Україні в означений період. Виокремлено етапи життєвого шляху та освітньої діяльності Миколи Неплюєва. Розкрито світоглядні та змістові засади педагогічних поглядів подвижника. Схарактеризовано особливості навчально-виховного процесу та учнівського самоврядування в сільськогосподарських школах М. Неплюєва.

Ключові слова: М. М. Неплюєв, розвиток сільськогосподарської освіти, педагогічні погляди, сільськогосподарська школа, навчально-виховний процес, учнівське самоврядування, Трудове братство.

Мірошниченко Н. А. Педагогические взгляды и образовательная деятельность Николая Неплюева в контексте развития сельскохозяйственного образования (XIX – нач. XX в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Сумской государственной педагогической университет имени А. С. Макаренка, МОН Украины. – Сумы, 2015.

В диссертации определены педагогические идеи и обобщенно практику образовательной деятельности Николая Николаевича Неплюева в контексте сельскохозяйственного образования в XIX – начале XX века.

Осуществлена классификация историографии и базы источников исследуемой проблемы. На основе анализа архивных источников определены

ведущие факторы (природно-климатические, социально-экономические, общественно-политические, культурно-просветительские) и этапы развития сельскохозяйственного образования: I этап – зарождение сельскохозяйственных школ (нач. XIX – 60-е годы XIX в.); II этап – экстенсивного развития заведений сельскохозяйственного образования (60-е – 90-е годы XIX в.); III этап – интенсивного развития сельскохозяйственного образования (конец XIX – нач. XX в.)

В диссертации выделены основные этапы жизненного пути и образовательной деятельности Н. Неплюева: I этап – формирование личности (1851–1877 гг.) – конфликт личного восприятия Бога с официальным богословием; дипломатическая служба в Мюнхене; II этап – формирование основ мировоззрения и осознания просветительской миссии (1877–1901 гг.) – написание научных трудов; создание школ и Воздвиженского трудового братства; III этап – личностной и профессиональной зрелости (1901–1908 гг.) – активная популяризация идей опыта в России и странах Западной Европы; участие в экуменистическом и миротворческом движении.

Раскрыта гуманистическая сущность педагогических взглядов Н. Неплюева, в которых на основе идеала «активного героя» актуализированы ценности любви, чести, совести, самосовершенствования.

В работе характеризуются особенности организации учебно-воспитательного процесса (ценностно-целевые, организационные, содержательно-процессуальные, управленческие) в школах Н. Неплюева.

Ключевые слова: Н. Н. Неплюев, развитие сельскохозяйственного образования, педагогические взгляды, сельскохозяйственная школа, учебно-воспитательная система, ученическое самоуправление, Трудовое братство.

Miroshnichenko N. A. Pedagogical views and educational activity of Nikolay Nepluev in the context of development of an agricultural education (XIX – beginning of XX century). – On the rights of manuscript.

Thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Science in Speciality 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, MES of Ukraine. – Sumy, 2015.

In the thesis pedagogical ideas of Nikolay Nikolaevich Nepluev are defined and his practice of educational activity in the context of an agricultural education in the XIX – the beginning of the XX century is generalized.

Classification of a historiography and base of sources of the studied problem is carried out. On the basis of archival sources the main of factors and the stages of development of agricultural schools in Ukraine during the studied period are outlined.

In the thesis the main stages of formation of pedagogical views of N. Nepluev are defined; features of the organization of teaching and student's self-government in the educational institutions of N. Nepluev are highlighted.

Key words: N. N. Nepluev, development of agricultural education, pedagogical views, agricultural school, teaching and upbringing system, Labour fraternity.

Підп. до друку 12.06.2015.
Формат 60x90/16. Гарн. NewTimes. Друк різнограф. Папір офсет.
Умовн. друк. арк. 0,8. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

Надруковано у редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87.